

УДК 930.253(477)“1920/1930”

А. Х. МАРГУЛОВ*

**ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ ФОНДІВ ПРО ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ
АССИРІЙЦІВ УКРАЇНИ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Розглядаються основні чинники, які впливали на формування архівної інформації щодо історії асирійців України у 1920–1930-х роках. Висвітлюється вплив державно-партійних настанов на специфіку підбору архівних документів, простежуються зв'язки із традиційно-побутовою сферою життя асирійської громади та відбиттям цих процесів у архівних справах.

Ключові слова: державна політика; офіційна інформація; документальна асиміляція; традиційне життя асирійської громади.

Розбудова демократичного суспільства, яка розпочалася після здобуття незалежності нашою державою, якісно вплинула на дослідження науковців у галузі залучення до наукового обігу архівних матеріалів. У цей час розширилася пошукова наукова база, знята низка обмежень та заборон у вивченні певних наукових напрямів. Одним з таких є становлення та функціонування тоталітарних засад існування суспільства та впливу їх на асирійське населення України у 1920–1930-х роках.

Актуальним завданням сьогодення постає пошук, систематизація та наукова обробка інформації, яка зберігається у фондах державних архівів. Аналіз саме цього комплексу документів може, на нашу думку, відобразити основні аспекти перебування асирійців на терені сучасної України. Відсутність друкованих матеріалів з історії асирійців у межах нашої держави виокремлює фонди державних архівів України в одне з найголовніших джерел вивчення їх історії.

Метою цього дослідження є особливість спрямованості архівних матеріалів щодо асирійського населення України у 20–30-х рр. ХХ ст. та їх вплив на асиріологічні дослідження сьогодення.

Нині не виявлено окремих фондів зберігання справ з історії асирійців, винятком є фонд Державного архіву Сумської області. Матеріали з названого питання зазвичай зберігаються у справах діяльності місцевих виконавчих комітетів, відділів народної освіти. Одним із найбільших за обсягом матеріалу є Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Згадки про асирійців зафіксовані у Донецькому, Запорізькому, Луганському, Дніпропетровському, Хар-

* *Маргулов Артур Худувич* – кандидат історичних наук, декан факультету Донецького інституту соціальної освіти.

ківському, Київському обласних державних архівах, а також у фондах Центрального державного історичного архіву України та Державного архіву міста Києва.

Дослідження архівної спадщини та первинних відомостей щодо асирійців України є науковою проблематикою окремих науковців, а саме: К. П. Матвєєва, Е. Н. Данилової, І. С. Садо та ін.¹ Помітним є той факт, що відсутність комплексного наукового дослідження із залученням широкого кола архівних джерел державних архівів України робить цей напрям першочерговим завданням сучасних дослідників історії асирійського населення нашої країни.

Характеризуючи увесь масив виявленої архівної інформації, треба зазначити, що у нас є можливість класифікувати її за ознаками специфіки викладення інформації, змістовного значення, обсягу та інших показників дорадянського та радянського періодів. Перед початком аналізу цих періодів треба виокремити спільні особливості – територіальне зберігання матеріалів збігається з місцями компактного розселення асирійців та їх рівнем громадської активності, тобто лояльності до влади. Ускладнюють роботу сучасних дослідників численні невідповідності, а саме: помилки у написанні прізвищ або їх написання на російський манер, плутанина з географічними назвами та ін. Цьому є дуже просте пояснення: свідчення та бібліографічні дані були надані неосвіченими асирійцями та фіксувалися не підготовленими до цього представниками різних державних установ.

Упродовж XIX ст. відбувався первинний етап накопичення інформації щодо життєдіяльності асирійців. У цей час ми знаходимо переважно статистичні факти їх перебування у межах Російської імперії.² Фіксуються випадки вдавання до жебрацтва та всіляких дій, схожих із шахрайством, а також факти збирання грошей асирійцями, ніби на потребу всіляких релігійних установ у Персії³.

Наприкінці XIX ст. перебування асирійців на теренах України мало хаотичний та нечисленний характер, і це вплинуло на формування архівних фондів – вони зберігали випадкові свідчення. Ситуація змінилася на початку наступного століття, коли “асирійське питання” почало вирішуватися на загальнодержавному та республіканському рівнях. Початок XX ст. є, на наш погляд, найбільш вдалим з огляду на саме існування документів, які відображають життєдіяльність асирійців. Кількість відкладених документів зумовлена нагальними потребами суспільства, громади та проведенням національної політики більшовицьким урядом.

Початок втілення у життя радянської політики “коренізації” надав можливість національним меншинам зробити вагомий внесок в розбудову власного національно-культурного життя, а державним установам зосередитися на задоволенні їх потреб. Саме з перебігом цієї

державної політики пов'язано зберігання великої кількості друкованих документів.

Матеріали радянської доби мають ознаки неприхованого втручання з боку партійно-державних органів у справи асирійської громади України. Це підтверджують численні факти, один з яких дуже цікавий: це процедура обрання делегатів на I Всеросійський з'їзд асирійців, який мав відбутися 28 вересня 1925 р. у Москві. За планом Україна повинна була делегувати на цей захід шістьох представників: від міста Київ – два делегати, від міст Харків, Слав'янськ, Сталіно, Катеринослав – по одному. З інструкцій щодо обрання делегатів ми дізнаємось, що вибори повинні були відбуватися обов'язково з відома органів НКВС або представників місцевих виконавчих комітетів. Основною вимогою до кандидата була партійна приналежність або лояльне ставлення до чинної влади, тобто ініціювалася громадська активність асирійської громади Радянського Союзу згори під безпосереднім наглядом та втручанням з боку держави⁴.

Тексти архівних справ свідчать про безпорадність громадян нової держави, що важко адаптувалися до місцевих умов, при повній відсутності володіння місцевою мовою спілкування. Опинившись у незвичайних для себе соціально-економічних та політичних обставинах, вони шукали роз'яснень “правил життя” у різнорівневих владних інстанціях. Із запитами зверталися навіть до голови Раднаркому УССР т. Х. Г. Раковського⁵. Необізнаність з економіко-правовими засадами існування суспільства робило їх незахищеними від зловживань з боку представників місцевих органів влади.

Фонди державних архівів зафіксували розбіжності у статистичних відомостях про кількісний склад асирійців. Спостерігаються дві тенденції: із боку місцевих органів влади – замовчування свідомого чи ненавмисного заниження кількісних показників, напевно, задля ігнорування потреб громади та полегшення своєї роботи; завищення кількісних показників з боку асирійської громади та її представників з метою привернути до себе увагу державних органів задля вирішення соціально-побутових, культурних проблем. Негативним фактором у справі статистичного обліку були й об'єктивні моменти, а саме: прихильність до постійної внутрішньої та зовнішньої міграції та наявність усіляких довідок, виданих місцевими радянськими установами через відсутність у більшості населення можливості відвідувати консульства⁶.

Помітний внесок у дослідження проблем асирійців України на посаді голови Дому народів Сходу та за сумісництвом уповноваженого у справах культурно-просвітницької діяльності серед асирійців зробив Олександр Біт Шумун. Виконуючи доручення ЦК національних меншин при ВУЦВК від 17 серпня 1927 р., він обстежив місця компактного проживання асирійців України⁷. Спостереження, які були оформле-

ні в звітній документації, залишаються вагомим джерелом інформації з соціально-економічних та культурно-просвітницьких тенденцій у місцевих громадах. У межах здійснення обстеження були відвідані Прилуки, Ромни, Лубни, Мелітополь, Слав'янськ, Запоріжжя, Артемівськ. Звіти містять стандартну інформацію про кількісний склад, зайнятість та соціальний стан асирійців, їх матеріальне, культурне та правове забезпечення, участь у партійних заходах⁸.

У ситуації, коли в країні відбувалися процеси прихованої монополізації ознак демократизму з боку держави, а саме: функціонування так званого третього сектору, асирійці намагалися не "відставати" від інших. За ініціативи реформістськи налаштованої нечисленної асирійської інтелігенції у межах здійснення загальнодержавного пошуків громадянського життя в Україні з'явилися перші недержавні об'єднання. Так, у 1928 р. до ЦК нацменшин при ВУЦВК надійшла заява ініціативної групи про затвердження статуту організації асирійців, які проживають в Україні⁹. Організації, які об'єднували асирійців, були виявлені також у місті Ромни¹⁰. Провідна ідея подібних спілок та організацій – підвищення культурного рівня, захист інтересів своїх членів¹¹. Але треба констатувати, що у випадку з асирійцями це була спроба зсередини розхитати традиційно-етнічний устрій життя. Вміло використовуючи прагнення асирійців до сільськогосподарської праці, отримання будь-якого певного соціально-економічного статусу, держава знехтувала прагненням національної меншини. Поступово більшість цих формувань перетворилися з організацій захисту прав асирійців на суто формальні адміністративні установи.

Через неможливість займатися традиційними професіями асирійці України намагалися отримати дозвіл оселитися на землі, як це вдалося асирійцям в інших республіках. На це були спрямовані статuti більшості етнічних громадських організацій та рішень загальних зборів громад. Архівні документи надають нам можливість простежити ці процеси та надати їм відповідну оцінку. Республіканський уряд декларував свою підтримку намаганням асирійців зайнятися сільськогосподарською діяльністю¹², але до конкретних дій не дійшло – не було виділено достатньої кількості землі для усіх охочих, не були розроблені механізми достатнього фінансування переселенців з огляду на повну відсутність коштів у самої громади. Марні намагання переселитися на землю наочно демонструє асирійська громада Харкова. Так, на загальному зібранні асирійців міста 24 березня 1929 р. 25 сімей виявили бажання переселитися в Херсонську округу і долучитися до сільськогосподарської праці¹³. Незважаючи на значні переваги, які отримали асирійці та цигани порівняно з іншими національними меншинами у питанні переселення, цього було недостатньо, забракло кредитних коштів для їх переселення, вони так і залишилися у місті¹⁴. Така ж доля

спіткала й асирійців з міста Запоріжжя, які загальною чисельністю до 40 сімей (з яких тільки 15 з міста Запоріжжя) у 1927–1928 роках висловили бажання оселитися у Хортицькому або Софіївському районах¹⁵.

Архівні документи не можуть передати нам емоційного забарвлення відчуттів та прагнень пересічних асирійців. Зазвичай це була офіційна констатація подій або опис механізмів впровадження партійних настанов у життя. За межами висвітлення залишалися традиційно-побутова сфера, релігійні почуття, дотримання традицій та звичаїв. Маємо справу зі свідомим замовчуванням ставлення до антагоністичних радянській владі таких інституцій як церква або рада племінних вождів. Цілком усвідомлюючи, що асирійське населення не змінювало своїх релігійних вподобань та потайки продовжувало деякі релігійні обряди, ми не знайшли достатньої кількості згадок цього. Навпаки із звітів про обстеження асирійського населення міст України, яке зробив А. Біт-Шумун, постає індивідуальне ставлення до релігії населення, яке не дотримувалося традиційних звичаїв¹⁶. На наш погляд, є унікальне документальне підтвердження факту щодо клопотання асирійських священників здійснювати служіння своєю мовою в церквах Київської єпархії та отримання його (датовано 1922 роком)¹⁷. Зафіксоване ставлення населення до дотримання етнічних традицій та звичаїв, прямим свідченням чого є численні натяки на “національну замкнутість”, “вплив старіка, главаря”, “племінна ворожнеча”, “збирання калиму”.

Задоволення освітніх потреб асирійської молоді – ще один науковий напрям дослідницької діяльності з асирійської проблематики. Підтримуючи сучасні тенденції, громадські діячі намагалися залучити якомога більше населення до здобуття освіти. В тогочасних реаліях уявлення про освітнянський рай зіткнулося з певними проблемами, які гальмували цей розвиток. Більшість шкіл мало нефіксовану кількість учнів через постійну міграцію батьків, залучення дітей до “сімейного бізнесу” (чищення взуття), часто через небажання родин навчати дітей. У звіті Наркомосвіти за 1924–1925 рр. зазначалось існування 3 шкіл соціального виховання, 1 лікпункт¹⁸. За відомостями, отриманими від ОБНМ, у трудшколах навчалось в 1925–1926 навчальному році 114 учнів асирійців, у 1926–1927 р. – 113 учнів, у 1927–1928 р. – 123 учні. З матеріалів ЦКНМ при ВУЦВК з 1924–1926 р. – 3 трудшколи, з 1926–1927 р. – 2 трудшколи з учнями; у 1924–1925 р. навчалось 150 осіб, 1925–1926 р. – 165 осіб, 1926–1927 р. – 120 осіб¹⁹. З доповіді на I Всеукраїнській нараді щодо роботи серед представників національних меншин дізнаємось про кількість шкіл соціального виховання у 1925–1926 р. – 3 школи з 150 учнями та 6 вчителями²⁰. За підрахунками члена бюро національних меншин Київського окружного виконкому А. Біт-Шумуна, який здійснював обстеження асирійців України, за станом на 3.10.1927 р. функціонували такі навчальні заклади для дітей асирійців:

у м. Прилуки, м. Лубни, м. Маріуполь – по 1 групі школи соціального виховання, у м. Київ, м. Бердянськ, м. Ромни, м. Слав'янськ, м. Мелітополь – по 1 групі школи соціального виховання та 1 лікпункту. У всіх закладах навчалося близько 300 дітей та така ж кількість дорослих²¹. Є факти про існування 2 груп у асирійській школі у м. Дніпропетровськ з 30-ма учнями та викладачем, у м. Харків 1 групи трудшколи з 20 учнями²².

Наведені дані свідчать про розбіжність у офіційних підрахунках кількості шкіл з асирійською мовою навчання та власних підрахунків громади, плутанину у найменуванні цих закладів. Це ще раз вказує на приховане небажання влади констатувати реальні масштаби національного самоусвідомлення та надати реальні статистичні показники.

Досліджуваний період у фондах державних архівів України відклався матеріалами, які дають уявлення про “культурну революцію” асирійців під впливом радянської влади, про наближення до рівня інших націй Радянського Союзу. Характерним підбором архівних матеріалів партійні керманічі та державні установи мали наміри позбавити дослідників на тривалий час можливості об'єктивно оцінювати та аналізувати інформацію. А безапеляційна підтримка з боку асирійської громади більшовицької національної політики має вигляд з позиції сьогодення видавання бажаного за дійсне.

Зберігаючи офіційні документи, влада намагалася викоренити в історичній пам'яті народу справжню історію. Статистичні показники та звіти замінили асиріознавчі дослідження історичного та етнографічного спрямування. Замовчуванням існування специфіки етнічної культури та побуту, дотриманням традицій у повсякденному житті влада демонструвала її інтернаціональні вподобання та асиміляційні наміри.

Ще досі триває науковий пошук з виявлення документальних свідчень перебування асирійців в Україні. Сподіваємося, що залучення до наукового обігу нових даних посприятиме розкриттю таємниці злочинів радянської влади проти асирійського населення України.

¹ *Матвеев А. К.* История и этнография ассирийцев / Матвеев А. К., Матвеев К. П. – М., 1990. – 257с. – (Материалы к серии “Народы Советского Союза”. Выпуск 1. Ассирийцы); *Е. Н. Данилова.* Деятельность Всероссийского союза ассирийцев в 20–30-е годы XX века / Е. Н. Данилова // *Этнографическое обозрение*, 2005. – № 2. – С. 107–119; Материалы к Библиографическому словарю ассирийцев в России (XIX – сер. XX века) / [сост. И. Стефан Садо.] – СПб.: Издательство Олега Абдышко, 2006. – 176 с.: ил., табл. – Библиогр.: С. 158–164. – Имен. показ.: С. 23–157. – Геогр. показ.: С. 165–174.

² Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України), ф. Р320, оп. 1, спр. 1422, арк. 5–15; Державний архів Харківської області (далі – Держархів Харківської обл.), ф. 18, оп. 21, спр. 15.

³ Державний архів Дніпропетровської області, ф. 11, оп. 1, спр. 1209, арк. 91; ЦДІАК України, ф. 358, оп. 1, спр. 16, арк. 155.

- ⁴ Державний архів Донецької області (далі – Держархів Донецької обл.), ф. Р2, оп. 1, спр. 993, арк. 71–74.
- ⁵ Держархів Донецької обл., ф. Р2, оп. 3, спр. 37, арк. 150.
- ⁶ Держархів Донецької обл., ф. Р2, оп. 3, спр. 37, арк. 242.
- ⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 413, оп. 1, спр. 351, арк. 129.
- ⁸ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 328, арк. 28, 33.
- ⁹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 431, арк. 1.
- ¹⁰ Державний архів Сумської області, ф. Р5581, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
- ¹¹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 431, арк. 6.
- ¹² Державний архів Луганської області, ф. Р243, оп. 1, спр. 202, арк. 17–18.
- ¹³ Держархів Харківської обл., ф. Р845, оп. 3, спр. 2850, арк. 225.
- ¹⁴ Держархів Харківської обл., ф. 845, оп. 3, спр. 2003, арк. 156; ф. Р845, оп. 3, спр. 2854, арк. 68.
- ¹⁵ Державний архів Запорізької області, ф. Р576, оп. 1, спр. 45, арк. 43.
- ¹⁶ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 351, арк. 129–137.
- ¹⁷ Державний архів Київської області, ф. Р4752, оп. 1, спр. 2653, арк. 26.
- ¹⁸ Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924–1925 рік. – К., 1926. – С. 153.
- ¹⁹ Итоги работы среди нацменьшинств на Украине. По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. – Х. – 1927. – С. 50.
- ²⁰ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 974, арк. 30–46.
- ²¹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 351, арк. 129–130.
- ²² Держархів Харківської обл., ф. Р845, оп. 3, спр. 2003, арк. 49; Державний архів Дніпропетровської області, ф. 19, оп. 1, спр. 474, арк. 24.

Рассматриваются основные факторы, влияющие на формирование архивной информации по истории ассирийцев Украины в 1920–1930-х годах. Освещается влияние государственно-партийных праграммных установок на специфику подбора сохраняемых документов, прослеживаются связи элементов традиционного жизненного уклада ассирийской общины и отражения этих процессов в архивных делах.

Ключевые слова: государственная политика; официальная информация; документальная ассимиляция; традиционная жизнь ассирийской общины.

The article considers the main factors that impact on the creating of archival information on the history of Assyrians of Ukraine in 1920-30 of 20 century. There is highlighted the impact of State and Party rules on the specific of arrangement of archival documents, the relations with the traditional everyday life of Assyrian Community and its reflection in the archival collections in the article.

Keywords: State politics; official information; documents assimilation; the traditional living of Assyrian Community.